

דף כא

מאן תנא ארבעה נדרים ר' יהודה היא דאמר משום רבי טרפון לעולם אין אחד מהם נזיר לפי שלא ניתנה נזירות אלא להפלאה'. ומה שקרא להם התנא 'נדרים זרוזין' – משום שכל נדר שנועד לזירוז הרי הוא בספק, שמא יסכים לו חבירו. ולעולם דעת הנודר לנדר גמור, לפי ה'סלקא דעתין' (חזון איש קלו). ועוד, אפשר היה לפרש כוונת התנא ב'נדרים זרוזין' לדברי רבי אליעזר בן יעקב דלהלן, אלא שפתח התנא בדעה זו שכל נדר על תנאי אינו נדר, ולתנא זה אין שייך ענין זירוזין כל עיקר שהרי תמיד הוא נדר מסופק (מרומי שדה לנצי"ב).

– משמע כאן שכל נדר התלוי בתנאי, כמו כאן 'קונם פירות עלי אם אפחות לך מסלע' – אין בו 'הפלאה' הואיל ואין ברור לנודר בשעת נדרו אם יבוא הדבר לידי מעשה. והקשו אחרונים הלא מצינו בתורה כמה וכמה נדרים התלויים בתנאי, כמו יעקב אבינו ע"ה הראשון לנודרים, שאמר אם יהיה אלקים עמדי ושמרני.... וכן וידר ישראל נדר אם נתן תתן... והחרמתי את עריהם'. וכן בחנה וכן ביפתח. יש אומרים שנודר בעת צרה שונה, שגומר ומשעבד עצמו. ואף רבי טרפון מודה בזה שחל הנדר (כן צדד בקין אורה). ויש מי שכתב שבנדרי הקדש לכל הדעות אין צריך 'הפלאה', ורק נדרי איסור הושוו לנזירות לענין זה (עפ"י שלמי נדרים).
וכן הוא סתם משנה להלן כח. 'הרי נטיעות האלו קרבן אם אינן נקצות' – ואין בזה חסרון הפלאה (וע"ש בגמרא).

הר"ן הביא מן הירושלמי (לפי גרסתו שם, ובפסקי הרא"ש כאן גרס אחרת) שאם המוכר נדר לשני אנשים, לאחד מעמיד דבריו, ולשני אינו מעמיד, שכלפיו לא נתכוין אלא לזרו – כיון שבטל אצל זה, בטל אצל זה. יש שלמדו מדברי הר"ן שהכלל 'נדר שהותר מקצתו הותר כולו' לא נאמר רק כשמצאו לנדר פתח על מקצתו, אלא אף אם לא חל הנדר מעיקרו במקצת, בטל כולו. וכבר האריכו בזה האחרונים, וכנראה שנחלקו בדבר גם הראשונים – ע' בסוגיא להלן כה: ובראשונים; ר"ן לעיל יז: לענין שבועה שניה על תאנים וענבים; תשובת הר"ן, מובאת במחנה אפרים הל' שבועות ח; ריטב"א שבועות כט סד"ה ושבע; שער המלך נדרים יב, י; פתחי תשובה יז"ד רכט ובנח"צ שם; רש"י ומלא"ש תרומות א, ד; שו"ת נפש חיה צא; שו"ת דובב מירשים ח"ג סוף צז; קהלות יעקב נדרים יז; בית ישי עא.

(ע"ב) 'אין פותחין בחרטה'. יש מפרשים: אם הבא לישאל אינו פותח בעצמו בחרטה, אין החכם פותח ושואל האם נתחרטת כי שמא אינו מתחרט בכל לב אלא כמו ששומע מן החכם כך הוא משיב (עפ"י תורי"ד; רש"י. וכ"כ הבי"ר (רכח) בדעת הרמב"ם. וכן נראה לכאורה ממה שכתב הרשב"א לעיל כ עפ"י הגאונים).
ורש"י בעירובין (סד): פירש [להפך מפירוש הר"ן וש"ר] 'אין פותחים בחרטה' – אין צריך לפתוח לו פתח אלא החכם עוקר אעפ"י שאינו מוצא טעם עקירה. והתוס' הקשו על פירוש זה מסוגיתנו.

פתח וחרטה (כא-כג)

בספר מנחת שלמה לגאון רש"י אויערבך זצ"ל (ל האריך לדון בענין התר נדרים על ידי חרטה או פתח. וזו תמצית דבריו; –
ראשית, נקט לדבר פשוט (וכן הוכיח מדברי הנודע-ביהודה) שהשואל על נדרו ומצא לו החכם פתח, אם יודע בעצמו שהיה נודר גם אילו היה יודע בזמן הנדר את הדבר שהחכם פתח לו בו – אין התרתו התרה כל עיקר (ולכאורה מפורש כן בשו"ע יו"ד רכח, ד. וכפי שכתב הגרז"ר בענגיס, סי' ט).

מאידך, נראה פשוט שהבא לבקש התרה על נדרו, אינו זקוק וגם אינו יכול, לשפוט בשכלו ולקבוע בודאות איך היה נוהג אילו ידע על פתח זה בעת הנדר, אם היה נודר אז אם לאו, שיתכן שהיה נתון אז בכעס וכד' באופן שהיה נודר בכל מצב. ואף על פי כן אין להתחשב במצבו או אלא כל שמתחרט עתה מנדרו – מותר לו.

ולא זו בלבד אלא אפילו אמר בפרוש בשעת הנדר שהוא נודר גם על דעת דבר פלוני – אם אחרי כן הוא מתחרט מעיקרא, יכולין להתיר את נדרו על ידי אותו פתח עצמו שביטלו בפרוש קודם לכן בשעת הנדר (כך נקט שם במסקנת דבריו). אחת ההוכחות לכך היא, שאם לא היה מועיל פתח באופן זה א"כ נמצא שלעולם יש אפשרות לידור באופן שלא תועיל שאלה לנדר – כאשר יאמר בפרוש שנודר על דעת שלא יועיל שום פתח שבעולם לנדרו, והרי מוכח מכמה מקומות שבכל נדר חוששין לשאלה, ומשמע שאין אפשרות לבטל בנדר את הפתח שלעתיד. ועוד, הרי מסתבר שכל הנודר כאילו הוא מפרש שרוצה בקיומו אף אם אחר כך יתחרט, ואף על פי כן פותחין לו בחרטה. ומבואר שאין מצבו שבשעת הנדר הוא הקובע לענין זה אלא מצבו עתה בעת ההתרה.

אמנם, עדיין כמה קשיים יש בענין: א. דברי המשנה באבות (ד, יח) 'אל תשאל לו בשעת נדרו' שפרשוה רוב המפרשים שבשעת הנדר ששרוי האדם בכעס, אם תשאל לו, יאמר 'אף על פי כן' ושוב לא ימצא לו פתח. ומשמע מלשונם שלא יועיל התר בכי האי גוונא שפרש. ב. מכמה סוגיות במסכת כתובות משמע שהפתח אינו דבר קל ופשוט כל כך, עד כדי שהנדר מהוה עילה לגירושין – והלא בקלות אפשר לפתוח בחרטה, שאילו ידע שיתחרט לא היה נודר? ובמיוחד לפי מה שכתב התור"ד בסוגיתנו שלכל הדעות יועיל פתח כזה, אם אומר שנדרו היה רק מפני הכעס ועתה הוא מתחרט באמת 'ואין לך התרה יותר טובה מזו?' וסיים הגרש"ז 'בצריך עיון'.

לולא שאיני כדאי, סבור הייתי ליישב באופן זה: הפתח מועיל רק באופן שהתחדש לו דבר שלא חשב עליו בזמן הנדר. ואף אם אין ודאות שעל אותו אופן לא היה נודר, מ"מ כיון שהתחדש מצב שלא היה מודע אליו באותה שעה, ואפשר שבמצב זה לא היה נודר – יש כאן פתח ודאי. ולכן אם אכן יודע נאמנה שבזמן הנדר על אף שידע היטב שיתחרט, נדר – אי אפשר לפתוח לו בחרטה זו, כדמשמע במשנה ובמפרשים. מאידך לכל נדר יש אפשרות לחכם לחקור אחר דעתו ולבו של הנודר ולמצוא אופן שעל דעת כן אפשר שלא היה נודר אז.

ובזה מובנים היטב דברי הר"ן (ריש דף כג) שכתב שרב סחורה לא התחרט משום שלא רצה לאבד שכר תעניתו. וקשה, הלא אין הוא מתחרט על המעשה הטוב בעצמו אלא על הנדר (כנוסח הנהוג בהתרת נדריים). ואם גם באופן כזה מפסיד את שכר התענית כיון שבטלה הקבלה, הלא גם כשימצא לו פתח יאבד שכרו, ומה הפרש בין חרטה לפתח? – אלא הכוונה שידע רב סחורה בנפשו שאין בלבו חרטה מעיקרא על נדרו על נדרו הטוב כי אף בשעת הנדר הביא זאת לידיעתו שיתכן שיתחרט. ולכן הוצרך לפתח חדש. כן היה נראה לי ליישב הדבר.

והו לשון תשובת הגרש"א זצ"ל:

'להלכה צריכים לכתחלה פתח וחרטה כמבואר בשו"ע סי' רכ"ח ס"ז ובט"ז. והפירוש של חרטה כמבואר בשו"ע שמתחרט ואומר בשעה שנדרתי הייתי בכעס ועכשיו שחמתי שככה מתחרט אני על זה שנדרתי ורוצה אני שיהא כאילו לא נדרתי כלל, ובדיעבד זה טוב אע"ג שכעס איננו פתח. ומ"ש הר"ן שהיה מפסיד תעניתו היינו שאם זה כלא היה כלל נדר א"כ הו"ל כתענית בלי קבלה. ולענין זה היה ודאי רצוי שישאל לו בשעת הנדר ולרצותו ולמנוע אותו מלידור.

והענין של פתח הוא אילו ידעתי שאבי יצטער מזה או שאני בעצמי אסבול מזה הייתי נודר בצורה אחרת ולהתנות בפירוש שרק עד אז יחול אבל ברגע שאבי יצטער או אני אסבול אינני רוצה ואע"פ שלא מתחרט על עיקר הנדר אבל לא על אופן זה שהנדר יהא סתם, ולכן צריכים את שניהם או שעושים מהחרטה עצמה פתח כידוע. וגם לענין זה קשה למה לא ישאל לו בשעת הנדר ונדע אם הפתח הוא שקר או אמת. ונמצא שגם לענין פתח וגם לענין חרטה צריכים להבין למה לא ירצה אותו או להשאל בשעת הנדר. עכ"ל.

לפי זה מבואר שרוב סחורה אכן לא נתחרט מעיקרא ולא איבד שכרו, גם לאחר שמצא פתח. ונראה לבאר סברת הרב זצ"ל שנקט שהפתח והחרטה תרי מיילי נינהו, ובפתח סתם אין חרטה דמעיקרא. ועל כן נמנע מהתירוץ הנ"ל. אבל אם היינו אומרים [כפי שצדד בעצמו שם בתחילת הדברים] שהפתח כשלעצמו אינו התר אלא רק מהוה סיוע לחרטה שעל ידו מתחרט הנודר על הגדר באופן המסויים שמביאו לידי צער וכד', אבל עיקר ההתר הוא משום החרטה [ובזה יש להבין לשונות רבים בראשונים המורים שהפתח זקוק לחרטה; כן יש לשמוע מפשטיות לשון הרמב"ן ריש מטות: 'כי בבואו לב"ד וימצאו לו פתח ונחם עליו'. וכ"מ מפשט לשונות הרמב"ם שבועות רפ"ו ורש"י כה: (ד"ה פותחין) כת. (ד"ה רב אשי) והתוס' כ. (ד"ה ומחמירין) כה: (סד"ה נדר טעות) והרשב"א שם והרא"ש בפירושו שם (ד"ה ושאר) ובדף כו: (ד"ה וסיפא) ובגזיר יא: ובתשובתו י,ג, ומהשו"ע רכח, א ובהגר"א, וכן לשון הט"ז (ביו"ד שכג סק"ב) כמה פעמים 'פתח של חרטה' הגם שכל דבריו שם בדין 'פתח' ולא ב'חרטה' – הרי שלעולם צריך חרטה], א"כ י"ל שאפילו אם באותה שעת כעס, אילו היינו מביאים לידיעתו שיצטער על כך בעתיד, היה חוזר ומחזק דבריו ונודר אף על דעת כן, אך זה נחשב כמו נדר נוסף, אבל כיון שבפועל לא היה מודע לכך באותה שעה, הרי יש כאן מצב חדש ודי בו להוות פתח כיון שהפתח אינו מועיל כשלעצמו להיות כמו טעות אלא הוא מהוה עילה לחרטה, לומר שאני מתחרט על הגדר בגלל דבר מסוים שאיני רוצה בו. ומה שהקשה שם א"כ משכחת לה נדר שאין לו שאלה, ע"י שיבטל מעיקרא את כל הפתחים האפשריים. ועוד, הלא כל נודר הריהו כאומר בפירוש שרוצה בקיום הגדר אף אם אח"כ יתחרט – נראה כיון שסו"ס כעת הוא מרגיש בצערו יותר מהרגשתו בשעת הגדר, די בכך להוות פתח הגורם לחרטה גמורה. שו"ר עיקר הסברא והתירוץ בדברי הרב בעצמו במקום אחר (הליכות שלמה מועדים-א' שלמי נדר טו).

דף כב

'כל הכועס כל מיני גיהנם שולטין בו...' – כי הכעס הוא שורש היצר הרע, שורש לכל העבירות. ועל ידו יכול לבוא לכל מיני חטאים שע"כ שולטים בו בו כל מיני גיהנם (עפ"י פרי צדיק ראה א).

'אמר ליה לעולא: יאות עבדי? אמר ליה: אין. ופרע ליה בית השחיטה... נפשך הצלת.' אף על פי שאסור להציל עצמו בחיי חברו, ואם כן הלא באמירה זו קירב את מותו של חברו? – יש לומר הואיל וחברו עומד למות, מותר להציל עצמו מסכנת חיים ע"י מניעת חיי שעה מחברו. ויתכן שאפילו ע"י מעשה מותר הדבר במקום סכנה, ולא רק בגרימה ע"י אמירה (עפ"י תפארת ישראל סוף יומא וכ"כ שם בקיצור ריש פאה).

ובמאירי מבואר שפריעת בית השחיטה לא עשתה דבר אלא הראה עצמו כשמח במה שעשה, ומחזקו שיפליג הדבר לפרסמו. ויש לדייק מלשונו [ובמקום סכנת עצמו מיהא מותר אחר שאינו מסייע ממש ולא נותן עצה] שאסור לסייעו ולייעץ לו אפילו במקום סכנה, ורק לחזקו ולשבחו לאחר מעשה מותר במקום סכנה.

'א"ל נפשך הצלת' – שבמקום סכנה אין איסור להחניף לעוברי עבירה (עפ"י תוס' מא סע"ב, ומוכח במג"א קנו בסופו ובשו"ע הגר"ז שם יח).

וע' מגורת המאור (כלל ג סוף ח"א, סי' מה) שאם יתיירא שיזיקוהו מותר להחניפם כדי שלא יהרגוהו. ואילו לעיל (סו"ס"י מד) כתב שראוי לירא את דבר ה' למסור עצמו בסכנה ואל יכבד על ראשו עון פלילי כזה כי אין לנו גדול מהמלך, ועם כל מוראו ידענו מה שאו"ל שנתחייבו ישראל על שהחניפו לאגריפס. ושמה מדת חסידות היא, או אין מדבר שם בסכנת נפשות.

עמי לא בתחלת הלילה ולא בסוף הלילה אלא בחצות הלילה (י"מ כדי שלא יהא דעתו על נשים אחרות המהלכות בחוץ בתחילת הלילה ובסופו. והרמב"ם (דעות ה,ד) כתב לא בתחילת הלילה שהוא שבע ובטנו מלאה ולא בסופו כשהוא רעב אלא באמצע כשיתעכל המזון שבמעיו. ועוד כתב (איסור"ב כא,י) שדרך קדושה היא), וכשהוא מספר מגלה טפח ומכסה טפח ודומה כמי שכפאו שד. ואמרתו לו מה טעם? ואמר לי: כדי שלא אתן את עיני באשה אחרת ונמצאו בניו באים לידי ממזרות. ולא תתרו אחרי לבבכם – מכאן אמר רבי: אל ישתה אדם בכוס זה ויתן עיניו בכוס אחר. לא נצרכה אלא אפילו שתיהן נשיו (רבינא).

וברותי מכס המרדים והפושעים בי – אמר רבי לוי: אלו בני תשע מדות; בני אימה (הרא"ש והמאירי גרסו 'אמה' שהורגלה להיות שטופה בזימה), בני אנוסה (אחת היא עם 'בני אימה' אלא שזו אנוסה ממש וזו אינה אנוסה ממש אלא מתוך אימתו נזקקת לו שלא כרצונה. ר"ן), בני שנואה, בני נידוי (הוא או היא. וכן באבלים. פהרא"ש), בני תמורה, בני מריבה, בני שכרות (הוא או היא. רא"ש, רמב"ם), בני גרושת הלב (אעפ"י שאינו שונאה, כי מתוך שדעתו לגרשה מהרהר על אחרת. פהרא"ש), בני ערבוביא (שבאו עליה כמה בני אדם, או שיש לו כמה נשים ודעתו על אחרת. ער"ן רש"י ומאירי. ויש מקום לפרש מי שדעתם טרודה ומעורבת ואינה מיושבת, או בני משוגעת. ערמב"ם דעות ה,ד ומאירי), בני חצופה [התובעת תשמיש בפה, אבל אם משדלתו מתוך דבריה – שבח הוא, והוי"ן להם בנים שאפילו בדורו של משה רבינו לא היו כמותם, כבני יששכר נבוני דבר שיצאו מלאה שריצתה ליעקב].

מובא בזהר שקדושת האדם תלויה בהנהגת קדושה של הוריו בשעת תשמיש. וזה אמור בבחינת 'לבוש' הנשמה, שאין לך נשמה שאין לה לבוש מנפש אביו ואמו, וכל המצוות שעושה האדם וגם השפע שנותנים לו מן השמים, הכל בא ע"י 'לבוש' זה, ואם יקדש את עצמו ימשיך לבוש קדוש לנשמת בנו, ואפילו היא נשמה גדולה צריכה לקידוש אביו כו' – אבל הנשמה עצמה אינה תלויה בזה, ולפעמים נשמת אדם גבוה לאין קץ נמצאת בבן של אדם נבזה ושפל (עפ"י לקוטי אמרים – תניא ב).

פרק שלישי; דפים כ – כא

כה. א. אלו ארבעה נדרים התירו חכמים? האם צריכים שאלה לחכם?
ב. נדרי זרוזין, כיצד?

א. ארבעה נדרים התירו חכמים; נדרי זרוזין (שאינן נודר אלא כדי לזרו חברו להניאו מדעתו וכד'), נדרי הבאי (גוזמא), נדרי שגגות (שסבר שלא נאסר), נדרי אונסין (שאינם ברצונו המלא).

אמר רב יהודה אמר רב אסי: ארבעה נדרים הללו צריכים שאלה לחכם. כאשר אמר זאת לפני שמואל, אמר: התנא שנה 'התירו חכמים' ואתה אומר צריכים שאלה לחכם!

א. כן הלכה, שאינם צריכים התרת חכם (רמב"ם ד,א וש"ר כאן; יו"ד רלב,ג. וכן פירש הר"ן בפשט המשנה. וכ"ה בירושלמי). ומכל מקום אין לידור באותם נדרים כדי לבטל דבריו ('לא יחל דברו' – לא יעשה דבריו חולין (תוספתא, ומובא ברמב"ם ובר"ן). ומדרבנן הוא, וקרא אסמכתא בעלמא. נמו"י), אבל אם נודר כדי לקיים דבריו – מותר (שלחן ערוך שם).

יש אומרים שבני אדם הרגילים באותם נדרים, צריכים כפרה משום 'הן צדק' – שיהא 'הן'

ו'לאו' שלנו צדק (עפ"י שבלי הלקט ש"ז. יש לעיין בכגון 'איני פוחת מסלע' בלא נדר, האם גם בזה צריך כפרה משום הן צדק או כיון שכן הדרך מותר לכתחילה).
ב. אף רב אסי לא אמר צריכים שאלה אלא בעם הארץ, כדי שלא ינהגו קלות ראש בנדרים (רישב"א. ובוה מובן הלשון 'התירו חכמים' – בתלמיד חכם. ואחרונים תרצו הלשון לומר שהתירו בקל, שפותחים בחרטה בלא פתח אחר (שלמי נדרים), או בגולד. שיטמ"ק).
ג. כדן הנדרים כן דין השבועות בארבעת הנדרים (עפ"י פיה"מ לרמב"ם; רישב"א; רשב"א כה: תורי"ד כד: וכן הביאו מהירושלמי, שכשם שנדרי זרוזין מותרין כך שבועות זרוזין מותרים). ומדברי הרמב"ם בהלכותיו דקדקו שנדרי זרוזים אסורים. והובאו שתי הדעות בשלחן ערוך. ובירושלמי (כגרסת הרשב"א) מבוואר שהפירות מותרים אבל לוקה משום שבועת שוא (וע' קר"א כה:).

ב. נדרי זרוזין כיצד, היה מוכר חפץ ואמר 'קונם שאיני פוחת לך מן הסלע' (ארבעה דינרים) והלה אומר 'קונם שאיני מוסיף לך על השקל' (שני דינרים) – שניהם רוצים בשלשה דינרים. בתחילה רצו לפרש הטעם שאינם חלים, משום שצריך 'הפלאה' ובירור לחלות הנדר, והרי כאן הנדר תלוי בתנאי (ר"ן ועוד). והסיק רבא שאפילו אם אין צריך 'הפלאה' מותר שהרי לא נדרו בדוקא אלא כדי לזרוז זה את זה (שכן דרכם של מוכר ולוקח. ומשום כך אין נקראים 'דברים שבלב'. ראשונים).
א. אם מעמידים דבריהם לומר בדוקא נדרנו – צריכים התר חכם [אבל לדעת המצריך הפלאה ובירורות נראה שמוותר. וכ"מ בתוס' סד"ה רבא]. ואפשר שפותחים לו בכך שאילו היית יודע שלא היה נותן סלע, כלום היית נודר (עפ"י ר"ן כג. וע"ש באילת השחר. ובאופן שמעמיד דבריו, אעפ"י שהיה בלבו לידור בתנאי מסוים או לזמן מוגבל – משמע שאין לנו לילך אלא אחר פיו. עפ"י איה"ש כד.). ואם היה בדעתו לאחד מן הלוקחים בדוקא ולאחר שלא בדוקא – כיון שבטל אצל זה בטל אצל זה (ירושלמי, מובא בר"ן).

וכל שבמעמד הראשון לא חזרו בהם, הרי גילו דעתם שנדרו בדוקא ושוב אינם יכולים לפחות או להוסיף במעמד אחר (רשב"א, נמוקי יוסף).

ב. היה בדעת המוכר על שלשה דינרים, רשאי למכור בפחות משלשה שהרי אלו דברים שבלב, אבל אינו רשאי למכור בשקל כדברי הלוקח. וכן הלוקח אינו רשאי בסלע, שהרי זהו עיקר משמעות נדרם. ויש מי שאמר שאפילו כלפי זה לא חל הנדר ורשאים (ר"ן. וכדעה אחרונה נקט הרישב"א וכן הביא בשם מורו. וכן משמע בפירוש הרא"ש, ממה שכתב ב'קונם טיפת צונן' שמוותר גם בשתיה מרובה כיון שלא הוציא בשפתיו, הגם שבלבו נתכוין לכך. אך י"א שכוונת הרא"ש דוקא על אכילה חוץ לביתו ובמוכר 'ביתך'. ע' מהרי"ט נה ובשלמי נדרים).

נסתפקו בגמרא כאשר נדר זה ביותר מסלע וזה (פהרא"ש: או זה) בפחות משקל (שנחתו לדקדק הסכום, כגון סלע ופרוטה. לשון אחרת: שההפרש ביניהם רב, שמא בדוקא נדרו. ר"ן. והרשב"א והרישב"א והמאירי נקטו כסברא השניה. ונפ"מ לכל הפרש רב כיו"ב), ורצו לפשוט שגם זה בכלל 'זרוזין', ודחו.

יש אומרים: כיון שלא נפשטה הבעיה, נוקטים לחומרא (רמב"ן רשב"א ור"ן). ולדעה שצריך 'הפלאה' משמע שמוותר וכנ"ל. ויש שכתבו להקל (עפ"י ר"א מן ההר ומאירי).

אופן נוסף של 'נדר זרוזין' – להלן כג-כד.

דפים כא – כב

כו. כיצד מתיר החכם את הנדר? האם די בחרטת הנודר כדי להתיר?